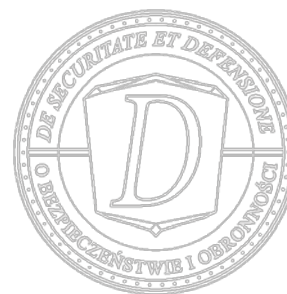

Magdalena RUDNICKA¹

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Institut Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa

madzienka7@op.pl

STRUKTURA DEMOGRAFICZNA I SPOŁECZNO-ZAWODOWA MNIEJSZOŚCI UKRAIŃSKIEJ W POLSCE

ABSTRAKT: Problem mniejszości ukraińskiej był jednym z wyjątkowo trudnych i jednocześnie najbardziej złożonych w polityce wewnętrznej II Rzeczypospolitej. W wielonarodowościowym państwie polskim Ukraińcy stanowili najliczniejszą grupę ludności niepolskiej, która zamieszkiwała zwarty obszar, posiadała w znacznej swej masie świadomość narodową i znalazła się pod władzą rządu polskiego wbrew swojej woli. Próby spełnienia jej żądań stawały się źródłem niepokoju, wywoływały obawę przed tendencjami separatystycznymi, naruszeniem granic, a także wprowadzały lęk o stan bezpieczeństwa państwa. Ponadto na przeszkodzie w zaspokojeniu postulatów Ukraińców stawała słabość gospodarcza II Rzeczypospolitej oraz nacjonalistyczna postawa większej części społeczeństwa. Jednakże bez względu na politykę narodowościową i pomimo ograniczeń w rozwoju życia narodowego Ukraińców, niezaprzeczalnym jest fakt, że w II Rzeczypospolitej niezawisłe sądownictwo chroniło własność i wolność osobistą, istniały prywatne szkoły mniejszościowe, legalne, ukraińskie stronnictwa polityczne i niezależna prasa.

W niniejszym artykule omówiono definicje pojęć: mniejszość narodowa i mniejszość etniczna jak również genezę skupisk mniejszości ukraińskiej w Polsce, liczbę i rozmieszczenie ludności ukraińskiej. Ponadto zawarto omówienie struktury społecznej i zawodowej oraz statusu prawnego mniejszości ukraińskiej w II Rzeczypospolitej.

SŁOWA KLUCZOWE: struktura demograficzna, struktura społeczno-zawodowa, mniejszości narodowe, mniejszość etniczna, Ukraina, ludność ukraińska, status prawny

DEMOGRAPHIC AND SOCIO-PROFESSIONAL STRUCTURE OF UKRAINIAN MINORITY IN POLAND

ABSTRACT: The problem of the Ukrainian minority was one of the extremely difficult and yet the most complex in internal politics of the Second Polish Republic. In a multicultural state Ukrainians were the largest group of non-Polish population, which lived in a compact

¹ mgr Magdalena Rudnicka – doktorantka Instytutu Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa UPH w Siedlcach.

area, in the great mass held national consciousness and found itself under the authority of the Polish government against its will. Attempts to fulfill its demands have become a source of anxiety, evoked fear of separatist tendencies, and violation of borders, as well as introduced concerns about state security. Moreover, in the way of satisfying Ukrainians' demands stood the economic weakness of the Second Polish Republic and the nationalist attitude of the majority of its population.

However, irrespective of nationality policy and despite the limitations in the development of Ukrainians' national life, undeniable is the fact that in the Second Polish Republic independent judiciary protected property and personal freedom, there were private minority schools, legal, Ukrainian political parties and independent press.

This article discusses definitions of: minority and ethnic minority as well as the origins of clusters of the Ukrainian minority in Poland, the number and distribution of Ukrainian population. In addition, article includes an overview of the social and professional structure as well as the legal status of the Ukrainian minority in the Second Polish Republic.

KEYWORDS: demography, socio-professional structure, minorities, minority ethnic, Ukraine, the Ukrainian population, legal status

WSTĘP

W świadomości wielu osób w Polsce istnieje negatywny stereotyp Ukraińca ukształtowany w polskiej literaturze XIX w., latach II wojny światowej i poprzez działania antyukraińskie komunistycznej propagandy powstałej po wojnie. Ziarno nienawiści zasiane podczas akcji „Wisła” było przez lata starannie pielęgnowane, a obraz Ukraińca – rezuna i bandyty został mocno utwierdzony w świadomości wielu Polaków, min. dzięki publikowanym w masowych nakładach książkach wyolbrzymiających zbrodnie Ukraińców, takich jak: „Łuny w Bieszczadach” Jana Gerharda czy „Ślady rysich pazurów” Wandy Żółkiewskiej (przez wiele lat lektura szkolna). W pozycjach tych z reguły przemilczane były ofiary strony ukraińskiej. W ostatnich latach stereotyp ten powiększył się o takie określenia jak: handlarz, przemytnik czy mafioso. Niepokojący jest również fakt, że narodowo-polityczny stereotyp Ukraińca przenika się z religijnym. Ci, którzy bez zastrzeżeń wyznają ideologię Polaka-katolika, nie rozumieją wyznania greckokatolickiego – efektu Unii Brzeskiej z 1596 r., stąd niechęć do Ukraińców greckokatolickich jak również Ukraińców prawosławnych.

Pisanie o historii stosunków polsko-ukraińskich nadal jest silnie nacechowane treściami emocjonalnymi z obu stron. Stosunki polsko-ukraińskie mają podobną specyfikę jak stosunki polsko-niemieckie. Do historycznego losu obu narodów należy odnosić się z szacunkiem. Sądzę, że poznanie zagadnień związanych z trudną koegzystencją Polaków i Ukraińców w dwudziestoleciu międzywojennym, próby zawarcia porozumienia w 1935 r. może przyczynić się do likwidacji wzajemnych animozji. Niegdyś oba narody walczyły ze sobą, a dziś stoją przed szansą współpracy na wielu płaszczyznach.

DEFINICJE POJĘĆ MNIEJSZOŚĆ NARODOWA I ETNICZNA

Problematyka dotycząca mniejszości narodowych jest zagadnieniem skomplikowanym. Szereg kontrowersji obejmuje sama definicja mniejszości, kryteria określania stanu świadomości narodowej, liczebność, a także istotę relacji pomiędzy mniejszościami a państwem.

Przy precyzowaniu pojęcia „mniejszość narodowa” współcześnie „dominują” dwa pojęcia: historyczno-prawnicze i socjologiczne. W tym pierwszym eksponuje się przede wszystkim państwowy stan posiadania, kryterium liczbowe oraz czynniki obiektywne (pochodzenie, język, religia, itp.). Socjologiczne definicje mniejszości narodowych kładą natomiast nacisk na czynniki subiektywne i samokategoryzację, to jest wolę bycia mniejszością, świadomość przynależenia do określonych wartości i symboli, poczucie więzi z tą a nie inną zbiorowością, przynależność organizacyjną².

Coraz częściej pojęcie „mniejszość narodowa” zastępowane jest określeniem „niedominująca grupa etniczna”. Nazwa ta podkreśla, że „mniejszość” nie zawsze była realną mniejszością. Przed I wojną światową i w okresie dwudziestolecia międzywojennego istniały tereny zamieszkałe przez „mniejszość narodową” w rozumieniu ustawodawstwa państwowego, która w rzeczywistości nie była mniejszością, lecz większością.

Henryk Chałupczak i Tomasz Browarek definiują mniejszość narodową jako:

grupę obywateli danego państwa, pozostająca w mniejszości w stosunku do pozostałej części jego ludności i niezajmująca pozycji dominującej, wyróżniająca się cechami etnicznymi, językowymi lub religijnymi, wspólnie dążąca do zachowania swej odrębności kulturowej i posiadająca aspiracje ujmowane w kategoriach państwa³.

Autorzy podkreślają, charakter modelowy i na swój sposób umowny tejsze definicji.

GENEZA SKUPISK MNIEJSZOŚCI UKRAIŃSKIEJ W POLSCE

Ludność ruska wyznania prawosławnego, a po unii brzeskiej również unicy, zamieszkuje tereny państwa polskiego od setek lat. Już Kazimierz Wielki przyłączył do Polski Ruś Halicką wraz ze Lwowem i Przemyślem, w XV w. powstała kozaczyzna zaporoska z głównym ośrodkiem na Siczy. Następcem Unii Lubelskiej było włączenie Ukrainy w skład Korony i powstawanie wielkich latyfundiów, których funkcjonowanie opierało się na wyzysku feudalnym. Fakt ten, jak również próby wprowadzania rejestru Kozaków, unia brzeska oraz powtarzające się od końca XVI w. powstania przyspieszały proces kształtowania się ukraińskiej odrębności narodowej. Powstanie kierowane przez Bohdana Chmielnickiego przemieniło się w wojnę z Polakami o samodzielną Ukrainę.

² H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918-1995*, Lublin 1998, s. 13.

³ *Ibidem*, s. 14.

Jej efektem był podział ziem wzdłuż Dniestru, a państwu polskiemu przypadła część prawobrzeżna.

Rozbiory Rzeczypospolitej spowodowały, że większość ziem ukraińskich znalazła się w zaborze rosyjskim. Władze carskie nie uznawały Ukraińców za odrębny naród, wręcz negowały istnienie języka ukraińskiego i prowadziły politykę rusyfikacji. Tylko zachodnia część Ukrainy znalazła się w granicach Austro-Węgier. Począwszy od 1859 r. stopniowo rozszerzono tu prawny status języka ukraińskiego, Ukraińcy mogli kultywować swą odrębność, czego wynikiem było powstanie ukraińskiego ruchu narodowego i organizacji paramilitarnych⁴.

Do wybuchu I wojny światowej Ukraińcy stworzyli w Galicji szkoły, towarzystwa oświaty pozaszkolnej, towarzystwa naukowe, spółdzielnie i partie. Przyczyniło się to do tego, że w 1914 r. Ukraińcy galicyjscy mieli wytyczony cel, jakim była budowa państwa. Po rozpadzie Austro-Węgier proklamowana została Zachodnio-Ukraińska Republika Ludowa, która miała obejmować Ruś Zakarpacką i północną Bukowinę, Galicję Wschodnią od Zbruczu po San oraz Łemkowszczyznę po Nowy Sącz. Na przełomie października i listopada 1918 r., z chwilą opanowania przez Ukraiński Komitet Wojskowy Lwowa, wybuchły walki polsko-ukraińskie o to miasto, które objęły następnie Chełmszczyznę, Wołyń i Podole. Do połowy 1919 r. Polacy zajęli Galicję Wschodnią, a oddziały ukraińskie zostały wyparte za Zbrucz.

Po rewolucji lutowej z 1917 r. na ziemiach ukraińskich, które pozostawały pod panowaniem rosyjskim, rozwinął się ruch na rzecz niepodległości. Powstała wówczas Centralna Rada Ukrainy, która proklamowała powstanie Ukraińskiej Republiki Ludowej. Jej przedstawiciele podpisali z Niemcami, którzy wyrazili zgodę na przyłączenie do Ukrainy Chełmszczyzny, traktat pokojowy w Brześciu.

22 stycznia 1919 r. z połączenia obu republik została utworzona Ukraińska Republika Ludowa ze stolicą w Kijowie, która upadła po walkach z oddziałami Armii Czerwonej i wojskami Antona Denikina. W kwietniu 1920 r. jej władze zawarły sojusz z Rzeczpospolitą, rezygnując z Galicji Wschodniej i części Wołynia.

Z chwilą zakończenia wojny polsko-bolszewickiej i podpisania pokoju w Rydze (marzec 1921 r.) został dokonany podział ziem ukraińskich między Polską a Rosją Radziecką. W obrębie państwa polskiego pozostała Galicja Wschodnia, zaś pozostałe terytoria weszły w skład Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej.

Jednakże problem statusu Galicji Wschodniej nie został ostatecznie rozstrzygnięty w traktacie ryskim. Od 25 czerwca 1919 r. decyzją Rady Ministrów Spraw Zagranicznych Państw Sprzymierzonych i Stowarzyszonych była ona oddana Polsce na 25 lat w tymczasowy zarząd pod warunkiem nadania jej autonomii terytorialnej, zapewnienia

⁴ A. Chojnowski, *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939*, Wrocław 1979, s. 56.

swobód politycznych i religijnych oraz przyznanie ludności prawa do wypowiedzenia się co do przynależności państwowej tego obszaru⁵.

22 grudnia 1919 r. pod wpływem zabiegów rządu polskiego o przyznanie Galicji Wschodniej Polsce, jako „nierozłącznej i autonomicznej jej części Rada Najwyższa Mocarstw Sprzymierzonych podjęła decyzję w sprawie zawieszenia wykonania 25-letniego mandatu, zastrzegła jednak sobie prawo ponownego rozpatrzenia sprawy.

W tymże czasie emigracyjne władze obalonej ZURL prowadziły kampanię dyplomatyczną zmierzającą do powstania państwa zachodnioukraińskiego obejmującego ziemie zamieszkane przez Ukraińców w zaborze austrowęgierskim.

Aby przyspieszyć korzystne dla państwa rozwiązanie, rząd polski podejmował kroki zmierzające do integracji Galicji Wschodniej z resztą państwa. Z dniem 1 września 1921 r. wprowadzono jednolity dla całego kraju podział na województwa i utworzono województwa lwowskie, tarnopolskie i stanisławowskie (w urzędowej terminologii cały ten region zaczęto określać mianem Małopolski Wschodniej), a na mocy rozporządzenia Rady Ministrów obszar Galicji Wschodniej objęty został przewidzianym na 30 września 1921 r. powszechnym spisem ludności. To ostatnie posunięcie władz polskich zostało potraktowane przez ukraińskie partie polityczne jako zamach na prawa ludności ukraińskiej, bowiem „Galicja Wschodnia nie leży w granicach Polski i jej jedynym suwerenem są państwa Ententy”⁶.

Formalnie granica wschodnia Rzeczypospolitej została zatwierdzona dopiero 15 marca 1923 r. przez Radę Ambasadorów Ententy.

LICZBA I ROZMIESZCZENIE LUDNOŚCI UKRAIŃSKIEJ

Kwestia ustalenia liczby ludności ukraińskiej w Polsce dwudziestolecia międzywojennego była w przeszłości i jest obecnie przedmiotem wielu kontrowersji. Jedynym źródłem w tym względzie są spisy ludności, ale ich wyniki budzą wiele wątpliwości.

Pierwszy spis ludności w Polsce po I wojnie światowej został przeprowadzony 30 września 1921 r. Nie objął on ziemi wileńskiej i polskiej części Górnego Śląska, bowiem nie została wówczas jeszcze formalnie rozstrzygnięta przynależność tych terenów do Polski. Nie jest on źródłem dokładnym, gdyż spis ten zbojkotowała znaczna część ludności ukraińskiej w Galicji Wschodniej. W jego świetle Ukraińcy stanowili najliczniejszą grupę spośród niepolskich narodowości. Ludność państwa polskiego wynosiła 27,2 mln. mieszkańców. Polacy (1.8814.239 osób) w stosunku do ogółu (3.898.431 osób) ludności państwa stanowili 69,2 proc., zaś Ukraińcy (3.898.431 osób) – 14,3 proc.⁷.

⁵ M. Papierzyńska-Turek, *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922-1926*, Kraków 1979, s. 35-37.

⁶ *Ibidem*, s. 35-37.

⁷ J. Jachymek, *Mniejszości narodowe w polskiej myśli politycznej XX wieku*, Lublin 1992, s. 10.

Ukraińcy zamieszkiwali południowo-wschodnie obszary Polski położone na południe od Prypeci: Podole, Wołyń, Podkarpacie, Karpaty Wschodnie. Skupiska ludności ukraińskiej znajdowały się również na ziemi podlaskiej i chełmskiej. Jeśli chodzi o granicę etnograficzną między terenami o dużym nasyceniu ludnością polską, a zwartym obszarem zamieszkałym przez Ukraińców, to, pomijając duże miasta, przebiegała ona od Popradu, Beskidem Niskim ku okolicom Sanoka, wzdłuż Sanu i od okolic Jarosławia biegła w kierunku północno-wschodnim do Bugu, aby z jego biegiem podążać w okolice źródeł Prypeci⁸.

Granice terytorium o większości ukraińskiej trudno jest określić, ponieważ wioski ukraińskie w niektórych rejonach wysunięte były dość daleko na zachód, zaś wioski zamieszkałe przez Polaków sięgały często daleko na wschód.

Według spisu z 1921 r. liczba Ukraińców przedstawiała się w sposób zaprezentowany w Tabeli 1.

WOJEWÓDZTWO	liczby absolutne	% w stosunku do ogółu
Lwowskie	975.268	35,9
Stanisławowskie	940.555	70,2
Tarnopolskie	714.031	50,0
Wołyńskie	983.596	68,4
Poleskie	156.142	17,7
Lubelskie	63.079	3,0
Krakowskie	49.896	2,5
inne województwa	3.633	0,08
ludność spisana przez władze wojskowe	12.231	3,8

Tabela 1. Ludność ukraińska w poszczególnych województwach według spisu z 1921 roku.
Źródło: M. Papierzyska-Turek, *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922-1926*, s. 20.

Województwa wołyńskie, lwowskie, stanisławowskie, tarnopolskie, w których Ukraińcy stanowili najwyższy procent ogółu mieszkańców, były niemal połową obszaru wszystkich województw wschodnich i czwartą częścią obszaru całej Polski. Tereny zamieszkałe przez mniejszość ukraińską nie pokrywały się z podziałem na województwa i dzieliły się na odrębne terytoria.

Największą odrębnością wykazywały się województwa Galicji Wschodniej, bez przyłączonych do województwa lwowskiego powiatów: krośnieńskiego, brzozowskiego, strzyżowskiego, łańcuckiego, przeworskiego, rzeszowskiego, tarnobrzaskiego, niskiego, kolbuszowskiego, charakteryzujących się ustabilizowaną przewagą elementu polskiego wśród ludności wiejskiej, stanowiąc część zwartego obszaru etnicznego zamieszkanego

⁸ M. Iwanicki, *Ukraińcy, Białorusini, Litwini i Niemcy w Polsce w latach 1918-1990*, Siedlce 1993, s. 14.

przez Polaków. W centrum i na zachodzie tego rejonu znajdowały się powiaty o znacznej przewadze ludności polskiej (ponad 50 proc.) ze Lwowem zamieszkanym przez Polaków w 60 proc. i Tarnopolem w 50,5 proc.

Na przestrzeni 20 lat skład narodowy mieszkańców Galicji Wschodniej, z pominięciem powyżej wymienionych powiatów, uległ pewnym zmianom, które obrazuje Tabela 2.

LUDNOŚĆ	1910		1921		1931	
	liczba absolutna	%	liczba absolutna	%	liczba absolutna	%
Ukraińska	3.132.233	58,9	2.610.082	53,7	2.773.869	50,7
Polska	2.114.792	39,7	1.903.480	39,1	2.246.252	41,1

Tabela 2. Ludność Galicji Wschodniej według spisów z lat 1910, 1921, 1931.

Źródło: M. Papierzyska-Turek, *op. cit.*, s. 21.

Jak wynika z zestawienia, w Galicji Wschodniej po I wojnie światowej znacznie spadła liczba ludności. Spadek procentowy ludności ukraińskiej nie był równomierny na tym terenie i w niektórych powiatach nastąpił jej wzrost. Po 1921 r. nastąpił dalszy spadek procentowy tejże ludności w wielu powiatach i wzrost w powiatach z większymi miastami, zwłaszcza we Lwowie, powiecie lwowskim i stanisławowskim⁹.

W województwie krakowskim ziemie zamieszkałe przez niewielki procent Ukraińców rozciągały się na Podkarpaciu do Nowego Targu, zwężając się ku zachodowi. Obrazuje to Tabela 3.

POWIATY	ludność ukraińska	%
Gorlice	17.007	23,3
Grzybów	8.588	17,0
Jasło	6.213	7,6
Nowy Sącz	14.374	11,6
Nowy Targ	1.903	2,4

Tabela 3. Liczba ludności ukraińskiej w województwie krakowskim według danych spisu z 1921 r.

Źródło: M. Papierzyska-Turek, *op. cit.*, s. 22.

Spis z 1931 r. wskazywał na spadającą liczbę ludności ukraińskiej we wszystkich powiatach województwa krakowskiego.

Wołyń, według spisu z 1921 r., był obszarem o przewadze ludności ukraińskiej (68,4 proc.). Skład narodowy ludności Wołynia ilustruje Tabela 4.

⁹ M. Papierzyska-Turek, *op. cit.*, s. 21.

POWIATY	Narodowość		
	Ukraińska	polska	inna
Dubno	70,6	16,5	12,9
Horochów	68,4	19,7	11,9
Kowel	70,7	13,3	16,0
Krzemieniec	78,7	13,3	8,0
Lubomla	63,7	27,6	8,7
Łuck	60,8	18,6	20,6
Ostróg	71,3	12,2	16,5
Równe	65,4	15,4	19,0
Włodzimierz	62,5	24,6	12,9

Tabela 4. Skład narodowy ludności Wołynia.

Źródło: M. Papierzyńska-Turek, *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922-1926*, s. 22.

Duża liczba Ukraińców mieszkała na Polesiu, w skład którego wchodziły powiaty dawnej guberni mińskiej i grodzieńskiej oraz dwa powiaty guberni wołyńskiej – Kamień Koszyrski i Sarny. W tych ostatnich, przylegających do województwa wołyńskiego, procent ludności ukraińskiej wynosił 70.

Według danych ze spisu z 1921 r. w województwie lubelskim Ukraińcy stanowili jedynie 3 procent. Najliczniej zamieszkiwali oni w powiatach tomaszowskim – (18,3 proc.), hrubieszowskim – (14,8 proc.), biłgorajskim – (13,3 proc.), włodawskim – (10,1 proc.), chełmskim – (5,5 proc.), białskim (2,3 proc.) i konstantynowskim – (2 proc.)¹⁰.

Obszar, na którym mieszkali Ukraińcy, rozciągał się wzdłuż Bugu pasmem o długości ok. 220 km (Tomaszów – Janów Podlaski), szerokości do 100 km (Kzeszów – Dołhobyczów) zwężającym się ku północy. Jego najmniejsza szerokość w powiecie włodawskim (Sławatycze – Wisznice) wynosiła około 15 km¹¹.

Dane „Rocznika polskiego” E. Romera z 1917 r. znacznie odbiegają od wyników z roku 1921, np.: „Rocznik polski” podaje, że w powiecie hrubieszowskim Ukraińcy stanowili – 56 proc. ogółu mieszkańców, tomaszowskim – 48 proc., chełmskim – 37 proc., biłgorajskim – 26 proc., zamojskim – 8 proc., brzeskim – 53 proc., włodawskim – 59 proc., konstantynowskim – 52 proc., radzyńskim – 16 proc., kobryńskim – 89 proc., prużańskim – 79 proc., pińskim – 79 proc. i brzeskim – 71 proc.¹², ale ze względu na fakt, że spisy na tych terenach były szczególnie tendencyjne – wszystkie porównania są bezcelowe.

¹⁰ *Ibidem*, s. 23.

¹¹ R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-1929*, Kraków 1989, s. 13.

¹² A Serednicki, *Z dziedziny stosunków polsko-ukraińskich*, Warszawa 2001, s. 12.

Dane pierwszego spisu ludności były wielokrotnie poddawane w wątpliwość. Już w okresie międzywojennym, porównując liczby dotyczące narodowość osób z liczbami dotyczącymi ich wyznania, Konstanty Srokowski stwierdził, że na Wołyniu wykazano około 50 tys. Ukraińców mniej, niż było ich w rzeczywistości. Według niego, na tym terenie mieszkało ich 1.034,5 tys. Leon Wasilewski szacował liczbę ludności ukraińskiej mieszkającej w Polsce na około 4,5 mln., a Antoni Sujkowski na 4.060 tys. W tym samym czasie strona ukraińska operowała liczbami od 6 do 7 milionów¹³.

Po spisie w 1921 r. zachodziły dalsze zmiany w liczbie Ukraińców zamieszkujących tereny Polski będące wynikiem przyrostu naturalnego, a także powrotu do miejsca zamieszkania uciekinierów wojennych i emigrantów. Nie wpłynęły one jednak w znaczącym stopniu na strukturę demograficzną ziem wschodnich.

Według badacza statystyki demograficznej w okresie międzywojennym – dr Alfonsa Krysińskiego, 1 stycznia 1928 r. liczba Ukraińców wynosiła ok. 4,9 mln., w końcu 1929 r. ok. 5 mln. Krysiński pominął w swych szacunkach mieszkańców Polesia (około 200 tys.), Chełmszczyzny i Podlasia (około 20 tys.) oraz Ukraińców wyznania rzymskokatolickiego, a więc jego obliczenia należałoby zwiększyć o około 250 tys. osób. Tym samym maksymalna przybliżona liczba Ukraińców w Polsce na koniec 1929 r. wynosiłaby około 5,1-5,2 mln. osób¹⁴.

Formularze powszechnego spisu ludności nie uwzględniały pytania o narodowość. Klasyfikację przeprowadzono według języka oraz wyznania, przy czym publikacje spisowe podawały jako odrębne języki ukraiński i ruski. Rozróżnienie na Rusinów oraz Ukraińców miało charakter polityczny. Nie było odrębnych języków ukraińskiego i ruskiego. „Różnice dotyczyły koncepcji politycznych, pojmowania miejsca i roli Ukraińców wśród społeczeństw europejskich, przede wszystkim słowiańskich”¹⁵. Podział taki był korzystny z punktu widzenia polityki rządu polskiego, ponieważ można było w ten sposób podkreślać mieszany charakter etniczny w niektórych regionach kraju, np.: zgodnie z takim ujęciem w województwie tarnopolskim mieszkało 25,1 proc. osób posługujących się językiem ukraińskim, 20,4 proc. – ruskim, a 49,3 proc. – językiem polskim¹⁶.

Wiarygodność spisu z 1931 r. podobnie jak z 1921 r. poddawana jest w wątpliwość, jednakże statystyki ukazały ponownie, że w wielonarodowej II Rzeczypospolitej Ukraińcy stanowią najliczniejszą grupę ludności niepolskiej. Zygmunt Urbański w swej publikacji z 1932 r. oszacował ją na około 5.150 tys., Leon Wasilewski na 6 milionów, Włodzimierz Kubijowicz na 6.195 tys., Alfons Krysiński twierdził, że w 1931 r. było w Polsce 4.754

¹³ M Iwanicki, *op. cit.*, s. 12.

¹⁴ R. Torzecki, *op. cit.*, s. 10.

¹⁵ J. Tomaszewski, *Ojczyzna nie tylko Polaków: mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918-1939*, Warszawa 1985, s. 55.

¹⁶ *Ibidem*, s. 53.

tys. Ukraińców (14,8 proc. ludności kraju)¹⁷, według szacunków Zbigniewa Landaua i Jerzego Tomaszewskiego jest to liczba 5114 tys. – (16,0 proc.), Janusz Żarnowski podaje liczbę 4.884 tys. (15,3 proc.)¹⁸, Henryk Chałupczak i Tomasz Browarek oceniają ją na około 5 milionów¹⁹.

Piotr Eberhardt stwierdził, że na ziemiach ukraińskich II Rzeczypospolitej mieszkało 4,350 mln. Ukraińców (62 proc.), 1,8 mln. Polaków (25,7 proc.), 700 tys. Żydów (10 proc.) oraz 167 tys. osób innych narodowości. Średni przyrost naturalny w latach 1932-1935 kształtował się na poziomie 12,4 proc., w latach następnych – 9,8 proc., wynika stąd, że w 1939 r. obszar ten zamieszkiwało 4,670 mln. Ukraińców, 2,065 mln. Polaków, 750 tys. Żydów i 165 tys. osób innych narodowości. Do ludności ukraińskiej należałoby doliczyć około 630 tys. osób mieszkających w województwie lubelskim, w rejonach Przemyśla oraz Łemków. P. Eberhardt przyjmuje, że w 1939 r. w Polsce liczba wszystkich Ukraińców wynosiła około 5,3 mln. osób²⁰.

Według Krysińskiego obszar przewagi narodowości ukraińskiej w Polsce zajmował 42 powiaty, które łącznie liczyły około 80 tys. km², co stanowiło prawie 1/5 terytorium Polski²¹.

Dane dotyczące liczby Ukraińców w Polsce należy traktować ostrożnie, pamiętając również o możliwości świadomego zaniżenia ich przez komisarzy spisowych. „Ludwik Grodzicki, polityk, ludowiec w ekspertyzie dla Sikorskiego nazwał spis ten robotą raczej dla celów zewnętrznych aniżeli dla potrzeb wewnętrznych²².” Świadectwem tego są słowa wojewody lubelskiego, który w 1935 r. przyznał, że nie znano liczby ludności ukraińskiej zamieszkującej masowo w powiatach bialskim, włodawskim, chełmskim, hrubieszowskim, tomaszowskim, i biłgorajskim oraz w znacznej liczbie w powiatach radzyńskim, lubartowskim, krasnostawskim, zamojskim, janowskim i szacowano ją na około 16 proc. lub więcej²³.

Podstawowe dane dotyczące ludności ukraińskiej w Polsce w 1931 roku według szacunku ukazuje Tabela 5.

WOJEWÓDZTWA	ludność ogółem w tysiącach	ludność ukraińska	
		w tysiącach	w % całej ludności
Polska	31.916	5.113	16,0
Stanisławowskie	1.480	1.079	72,9
Wołyńskie	2.086	1.445	69,3
Tarnopolskie	1.600	872	54,5
Lwowskie	2.815	1.256	44,6

¹⁷ M. Iwanicki, *op. cit.*, s. 4.

¹⁸ J. Jachymek, *op. cit.*, s. 11.

¹⁹ H. Chałupczak, T. Browarek, *op. cit.*, s. 2.

²⁰ P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Ukrainie w XX wieku*, Warszawa 1994, s. 92-110, 148-150.

²¹ M. Iwanicki, *op. cit.*, s. 14.

²² A. Torzecki, *op. cit.*, s. 12.

²³ *Ibidem*, s. 13.

miasto lwów	312	50	16,0
Poleskie	1.132	219	19,3
Lubelskie	2.465	123	5,0
Krakowskie	2.298	59	2,6
Białostockie	1.664	3	0,2
Inne	16.084	7	0,04

Tabela 5. Ludność ukraińska w Polsce w roku 1931.

Źródło: J. Tomaszewski, *Ojczyzna nie tylko Polaków: mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918-1939*, Warszawa 1985, s. 52.

Reasumując wyniki drugiego spisu powszechnego, należy stwierdzić, że na terenie województw wołyńskiego i stanisławowskiego Ukraińcy stanowili bezwzględną większość.

Oprócz publikacji spisowych, w pracach poświęconych analizie stosunków etnicznych w Polsce odnaleźć można rozważania na temat Hucułów – górali pochodzenia ukraińskiego i wołoskiego, żyjących na krańcach II Rzeczypospolitej w paśmie Czarnohory, Bojków – mieszkających na północnych stokach Karpat Wschodnich od źródeł Sanu, Stryja, Oporu do Łomnicy i Łemków – osiedlonych w Beskidzie Niskim od przełęczy Dukielskiej do Popradu. Podziały górali ukraińskich łączą się z losami historycznymi ziem wchodzących w skład państwa polskiego, które były zamieszkane przez ludność mówiącą różnymi dialektami języka ukraińskiego i wyznającą wiarę grecko-katolicką lub prawosławie²⁴.

Zarówno liczba jak i fakt, że ludność ukraińska zamieszkiwała duży przygraniczny obszar, rodziły poważne problemy natury politycznej, społecznej jak i ekonomicznej, tym bardziej, że był to obszar o mieszanym składzie narodowościowym.

STRUKTURA SPOŁECZNA I ZAWODOWA LUDNOŚCI UKRAIŃSKIEJ

W okresie międzywojennym struktura społeczna i zawodowa mniejszości ukraińskiej posiadała charakter wybitnie agrarny. Województwa wschodnie były terenami rolnymi, na których ludność miejska stanowiła 11 proc. ogółu mieszkańców, gdy w województwach zachodnich – 27 proc., a w centralnych – 30 proc. Dane spisu powszechnego z 1921 r. wskazywały, że aż 93 proc. Ukraińców w Galicji Wschodniej mieszkało na wsi i miejscowościach liczących do 2 tys. mieszkańców, na Wołyniu procent ten wynosił 95,3²⁵.

Ogromna większość ukraińskich mieszkańców tych ziem zajmowała się rolnictwem, leśnictwem, ogrodnictwem i rybołówstwem (79 proc. ogółu zatrudnionych). Ludność prawosławna na Wołyniu i greckokatolicka w Galicji Wschodniej (a więc ukraińska w świetle stosowanego wówczas kryterium narodowości) stanowiła w tej kategorii

²⁴ J. Tomaszewski, *Ojczyzna...*, op. cit., s. 53.

²⁵ H. Chałupczak, T. Browarem, op. cit., s. 58.

zatrudnionych wyższy procent niż wynikałoby to ze stosunków narodowych, zarazem bardzo wysoki wśród ludzi bez określonego zawodu i bezrobotnych (do 70 proc.) oraz służby domowej (do 50 proc.).

Rolniczy charakter województw wschodnich przedstawia Tabela 6.

WOJEWÓDZTWA	Iwowskie		tarnopolskie		stanisławowskie		wołyńskie	
	Ogółem	grecko-katolicka	ogółem	grecko-katolicka	ogółem	grecko-katolicka	Ogółem	prawosławna
Ogółem czynnych zawodowo	100,0	45,0	100,0	63,6	100,0	80,1	100,0	
Rolnictwo, leśnictwo, hodowla, rybactwo, ogrodnictwo	79,0	51,9	88,7	68,4	85,7	90,1	86,2	86,0
Górnictwo i przemysł	6,0	19,5	3,4	13,1	4,5	37,1	3,9	35,5
Handel i ubezpieczenia	7,3	5,9	2,4	3,1	2,1	4,2	2,9	6,6
Komunikacja i transport	1,3	17,7	0,6	25,2	1,6	30,0	0,6	38,4
Służba publiczna, wolne zawody i prace pomocnicze przy wolnych zawodach	7,4	13,0	1,4	26,5	2,0	30,1	1,4	41,4
Armia i marynarka	0,41	5,01	0,2	3,2	0,0	7,4	0,0	13,8
Służba domowa i inne usługi osobiste	1,9	29,0	0,8	3,7	1,0	49,6	0,8	47,9
Bezrobotni i osoby nie wykonujące pracy zawodowej	2,4	17,4	1,2	16,2	1,5	30,0	0,98	39,8
Bez bliższego określenia i podania zawodu	1,2	26,4	1,6	47,2	2,0	69,9	0,6	41,1

Tabela 6. Zatrudnienie ludności na ziemiach zamieszkałych przez Ukraińców.

Źródło: M. Papierzyńska-Turek, *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922-1926*, s. 25.

Podczas kolejnych lat egzystencji Ukraińców w granicach II Rzeczypospolitej nie nastąpiły generalne zmiany struktury ekonomiczno-społecznej Ukraińców, którzy pozostali ludnością wiejską. Poniższa Tabela 7. ukazuje w procentach źródła utrzymania ludności ukraińskiej według spisu z 1931 r.

DZIAŁ GOSPODARKI	Grekokatolicy	Prawosławni
Rolnictwo	88,1	92,4
Przemysł	5,8	3,4
Handel	0,7	0,6
Komunikacja	1,0	0,7
Szkolnictwo i kultura	0,4	0,2
Służba domowa	1,1	0,6
Inne	2,9	2,1

Tabela 7. Źródła utrzymania ludności ukraińskiej według spisu z 1931 roku w %.

Źródło: J. Żarnowski, *Spoleczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939*, Warszawa 1973, s. 376.

Podstawową grupę ludności wiejskiej stanowili małorolni lub bezrolni chłopi. W województwie stanisławowskim poniżej 2 hektarów ziemi posiadało 5/8 ogólnej liczby 538.245 gospodarstw, w tarnopolskim i lwowskim ponad połowa, tylko na Wołyniu przeważały gospodarstwa 5-20 hektarowe.

WOJEWÓDZTWO	poniżej 2ha	2-5 ha	5-20ha	20-100ha	Powyżej 100ha
Lwowskie	52,5	35,7	11,1	0,4	0,3
Stanisławowskie	67,5	24,2	7,5	0,6	0,2
Tarnopolskie	55,2	31,2	12,6	0,6	0,4
Wołyńskie	14,2	37,7	45,5	2,3	0,3

Tabela 8. Struktura agrarna ziem zamieszkałych przez ludność ukraińską

Źródło: M. Papierzyńska-Turek, *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922-1926*, s. 26.

Gospodarstwa do 2 ha skupiały tylko 8 proc. ziemi uprawnej, gospodarstwa do 5 ha – 25 proc. ziemi. Te dwie kategorie wraz z gospodarstwami średnimi (do 12 ha) obejmowały 94,9 proc. rolników, którzy posiadali łącznie 41 proc. ogólnej powierzchni ziemi ornej. 59 proc. ziemi należało do 5 proc. wielkich właścicieli ziemskich i bogatych chłopów²⁶.

Według danych o największych posiadaczach ziemskich w Polsce w 1922 r. zebranych przez Wojciecha Roszkowskiego, wśród 500 osób objętych sporządzonym przez niego wykazem było trzech Ukraińców, zaś wśród gospodarstw rolnych o powierzchni przekraczającej 500 hektarów, odsetek Ukraińców wynosił 1,3 proc.²⁷

Wielkie majątki na tych terenach były głównie w rękach polskich, zarówno świeckich jak i kościelnych. Z wielką własnością ziemską łączyła się praca najemna małorolnych

²⁶ M. Papierzyńska-Turek, *op. cit.*, s. 26.

²⁷ J. Tomaszewski, *Ojczyzna...*, *op. cit.*, s. 68.

chłopów i biedoty miejskiej, dorabiającej finansowo w folwarkach lub odrabiającej w nich różne zadłużenia. Zrujnowana wojną wieś ukraińska wiązała nadzieję na poprawę bytu z reformą rolną. Parcelacja istotnie zwiększyła stan posiadania Ukraińców, lecz Polacy zachowali nadal silną pozycję – w ich posiadaniu pozostała znaczna część ziem. Było to wynikiem przede wszystkim przyczyn gospodarczych, gdyż o przebiegu wykupu decydowały zasady popytu i podaży, ale również okoliczności politycznych. Tam, gdzie było to możliwe, realizowano postulat Wincentego Witosa, by ziemia z rąk polskiego obszarnika przechodziła w ręce polskiego chłopca, zaś w latach 1921-1923 akcja osadnictwa wojskowego doprowadziła do utworzenia na Wołyniu ponad 3,5 tys. działek, na których osadzano byłych żołnierzy Wojska Polskiego²⁸.

W ewolucji struktury agrarnej na tych ziemiach z roku na rok rosła karłowatość gospodarstw ukraińskich i ubóstwo ludności. Na położenie tej ostatniej wpływał również niski poziom kultury rolnej. Narzędzia rolnicze były prymitywne (często posługiwano się drewnianą sochą i radłem), do rzadkości należały maszyny rolnicze, na wschodnim Polesiu i północno-wschodnim Wołyniu 1 młockarnia obsługiwała od 200-500 ha gruntów, 44 proc. gospodarstw nie posiadało koni, 26 proc. posiadało po 1 koniu, 16 proc. nie miało krów, a 55,8 proc. miało po 1 krowie²⁹, ponadto gospodarstwa małe – i średnio rolne zazwyczaj składały się z kilku lub kilkunastu oddalonych od siebie kawałków ziemi. Zaledwie 5 proc. ukraińskich włościan zatrudniało siłę najemną do pracy na roli, zaś w pozostałych przypadkach gospodarstwa były prowadzone przy wykorzystaniu najbliższej rodziny.

W takiej sytuacji nie dziwi fakt, że wysokość zbiorów w województwach południowo-wschodnich odbiegała nie tylko od poziomu zbiorów w woj. poznańskim, ale była niższa od średniej krajowej, co ilustruje Tabela 9.

WOJEWÓDZTWO	Żyto	Pszenica
Polska	12,8	13,3
Wołyńskie	10,8	11,5
Lwowskie	11,4	10,9
Stanisławowskie	10,6	10,3
Tarnopolskie	11,5	12,4
Poznańskie	16,6	18,7

Tabela 9. Zbiory z 1ha w q w 1923 roku.

Źródło: M. Papierzyńska-Turek, *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922-1926*, s. 27.

²⁸ A. Chojnowski, *Ukraina*, Warszawa 1997, s. 80.

²⁹ M. Papierzyńska-Turek, *op. cit.*, s. 27-28.

Trudne warunki egzystencji ludności ukraińskiej ilustrują obliczenia dotyczące spożycia. O ile np. w roku 1923/24 konsumpcja zbóż chlebowych na jednego mieszkańca w województwie poznańskim wynosiła 332,3 kg, w całym kraju 212,0 kg, to na jednego mieszkańca Wołynia – 145,2 kg³⁰.

Podobne dysproporcje występował w zakresie warunków mieszkaniowych. W 1920 r. na ogólną liczbę 1 546 892 budynków zniszczonych podczas wojny w Polsce, 719.962 przypadało na kresy wschodnie, w tym na Wołyń 196.466. Jeszcze wiosną 1923 r. 11 tys. rodzin chłopskich na Wołyniu mieszkało w ziemiankach lub szałasach, lokale niemieszkalne stanowiły w niektórych powiatach województwa wołyńskiego od 4,8 proc. do 13 proc. ogółu zajmowanych mieszkań, a w miastach na mieszkanie jednoizbowe przypadało średnio od 3,8 do 4,7 osoby. Na życie mieszkańców ziem wschodnich ujemnie rzutowała również niska cywilizacja techniczna tych terenów: rzadka sieć dróg bitych, źle utrzymane drogi gruntowe, nikła sieć kolejowa, niedostateczna sieć pocztowo-telefoniczna. Istniały wsie, np.: Korecko w powiecie równieńskim oddalone od stacji kolejowej o 60 km i kilkanaście od urzędu pocztowego.

Ziemie wschodnie cechował niski stopień uprzemysłowienia. Strukturę przemysłową cechowała przewaga gałęzi przemysłu niewymagających znacznych nakładów finansowych, a zapewniających wysoki zysk³¹. Często wydobywane tu surowce wywożone były do Polski centralnej i wracały w postaci towarów.

W województwie lwowskim wydobywano gaz ziemny, ropę naftową, wosk ziemny, sól potasową i kamienną. W tej dziedzinie gospodarki zatrudnione były 95.124 osoby, tj. 6 proc. ogółu pracujących.

W województwie stanisławowskim poza przemysłem rolnym i kopalniami soli potasowej i kamiennej istniały fabryki papieru, obróbki żelaza i wyrobów żelaznych (Stanisławów). W przemyśle i górnictwie tego województwa pracowało 35.088 osób (4,52 proc. ogółu pracujących)³².

W województwie tarnopolskim rozwijał się przemysł rolniczy (cukrownictwo, gorzelnictwo, młynarstwo) i przemysł budowlany. Stolica Podola, Tarnopol, był ośrodkiem handlu zbożem, bydłem oraz innymi produktami rolnymi. Istniały w nim także niewielkie przedsiębiorstwa przemysłowe wytwarzające m.in. maszyny rolne, krede, mydło, wódki i likiery, ocet. W przemyśle tego rejonu znalazło zatrudnienie 3,4 proc. zawodowo czynnych, tj. 28.990 osób.

Na Wołyniu w niewielkim stopniu rozwinięty był przemysł leśny, gorzelnictwo, cukrownictwo i młynarstwo. W przemyśle zatrudnionych tu było 32.355 osób, tj. 3,92 proc. ludności³³.

³⁰ M. Iwanicki, *op. cit.*, s. 29.

³¹ *Ibidem*, s. 32.

³² M. Papierzyńska-Turek, *op. cit.*, s. 28-29.

³³ *Ibidem*, s. 32-33.

Ogółem klasa robotnicza w województwach wschodnich stanowiła 11,2 proc. mieszkańców, we lwowskim, stanisławowskim i tarnopolskim do 20 proc. i liczyła ok. 250 tys. osób, z których jedynie 10 tys. pracowało w wielkich zakładach³⁴.

Proletariat przemysłowy Zachodniej Ukrainy ustępował proletariatowi w Polsce centralnej pod względem ilości, koncentracji i położenia materialnego. Większe skupiska robotnicze znajdowały się tylko we Lwowie, Drohobyczu i Borysławiu, a ogromne rezerwy siły roboczej dawały możliwość obniżenia płac do minimum.

Pośród Ukraińców ziemiaństwo i sfery mieszczańskie stanowiły znikomy procent. W sektorach pozarolniczych – przede wszystkim w branży kupieckiej, rzemiośle i placówkach kulturalno-oświatowych znalazło pracę około 15-20 tys. osób. Szukający zajęcia w rzemiośle i drobnym handlu napotkali silną konkurencję ze strony drobnomieszczaństwa żydowskiego, które stanowiło przeciętnie ponad 30 proc. mieszkańców miast i miasteczek ziem wschodnich. Robotnicy i chałupnicy grupowali 13 proc. ogółu społeczności ukraińskiej, zaś inteligencja, pracownicy umysłowi i urzędnicy tylko 1 proc. Pod koniec lat trzydziestych na terytorium Polski zarejestrowanych było 513 ukraińskich adwokatów, w tym 391 w okręgu lwowskim oraz niewielka liczba nauczycieli, duchownych, lekarzy i urzędników³⁵.

W państwach Europy Środkowo-Wschodniej inteligencja była uzależniona od władzy politycznej, a rękojmię stabilizacji materialnej dawała możliwość uzyskanie posady państwowej. Rząd polski uniemożliwiał Ukraińcom dostęp do służby w administracji, hamował rozwój ukraińskiego szkolnictwa, dlatego też inteligenci ukraińscy pracowali głównie w instytucjach, stowarzyszeniach i redakcjach czasopism tej mniejszości. Jednakże instytucje te nie mogły ze względu na swą niewielką ilość wchłonąć wszystkich chętnych, zatem mimo względnie niewielkiej liczby ukraińskich absolwentów wyższych uczelni, część z nich nie mogła znaleźć zatrudnienia. Dzięki działalności inteligencji dawał się zaobserwować wzrost poczucia narodowego Ukraińców.

Tak więc trzon struktury społecznej mniejszości ukraińskiej w II Rzeczypospolitej stanowiło chłopstwo, które odczuwało cały ciężar aparatu państwowego i ponosiło koszty różnych form gospodarowania na tych terenach.

Województwa wschodnie wymagały ogromnych inwestycji ze strony państwa, gdyż pogarszająca się stale sytuacja materialna ludności prowadziła do narastania i pogłębiania się konfliktów narodowościowych.

³⁴ J. Jachymek, *op. cit.*, s. 14.

³⁵ R. Potocki, *Polityka państwa polskiego wobec zagadnienia ukraińskiego w latach 1930-1939*, Lublin 2003, s. 53.

STATUS PRAWNY MNIEJSZOŚCI UKRAIŃSKIEJ W II RZECZYPOSPOLITEJ

Status prawny mniejszości ukraińskiej w Polsce był uwarunkowany umowami międzynarodowymi oraz ustawami wewnętrznymi państwa.

Z tytułu prawa międzynarodowego do podstawowych dokumentów można zaliczyć tzw. „Mały Traktat Wersalski” z 28 czerwca 1919 r. dotyczący ochrony mniejszości narodowych i zawarty 18 marca 1921 r. między Polską a Rosją i Ukrainą w Rydze traktat pokojowy. Pierwszy z nich w 12 artykułach zobowiązywał Polskę do zapewnienia mniejszości ukraińskiej prawa do całkowitej ochrony życia i wolności, obywatelstwa, własnego szkolnictwa, zakładów dobroczynnych, społecznych i religijnych, tolerancji religijnej, używania języka ukraińskiego w stosunkach urzędowych i prywatnych oraz praw do udziału w funduszach publicznych³⁶. Decyzja konferencji Rady Ambasadorów z nocy 14/15 marca 1923 r. o uznaniu polskiej suwerenności w Galicji Wschodniej nie zastrzegła obowiązku wprowadzenia autonomii narodowo-terytorialnej dla mniejszości ukraińskiej, jednakże państwa Ententy mogły ingerować w sprawy narodowościowe II Rzeczypospolitej.

Traktat polsko-sowiecki posiadający charakter umowy dwustronnej, zapewniał mniejszościom polskim i ukraińskim prawo do zachowania religii, kultury, szkolnictwa, używania ojczystego języka a także gwarantował całkowitą samodzielność w sprawach majątkowych poszczególnych wyznań w ramach ustawodawstwa wewnętrznego. W traktacie tym nie podniesiono sprawy obowiązku zakładania szkół mniejszościowych oraz arbitrażu międzynarodowego w celu ochrony danej społeczności.

Do ustaw wewnętrznych zapewniających mniejszości ukraińskiej prawa obywatelskie i specjalne uprawnienia narodowe i religijne w zakresie podstawowym należą ustawy zasadnicze z 17 marca 1921 i 23 kwietnia 1935 r.

Artykuły 109-115 z konstytucji marcowej gwarantowały każdej grupie etnicznej prawo zachowania własnej tożsamości, pielęgnowania swej mowy i „właściwości narodowych”, prawo zakładania własnego szkolnictwa oraz stowarzyszeń o charakterze politycznym, społecznym, kulturalnym oraz religijnym. Natomiast konstytucja kwietniowa stwierdzała jedynie enigmatycznie, że „Państwo Polskie jest dobrem wszystkich obywateli”, bez względu na pochodzenie, wyznanie czy narodowość oraz zapewniała wszystkim mieszkańcom podstawowe wolności obywatelskie³⁷.

Obie ustawy nie zawsze precyzyjnie definiowały prawa i obowiązki mniejszości ukraińskiej, ale należały do najbardziej liberalnych w Europie. „Konstytucja marcowa z 1921 r. poszła bowiem dalej niż zakładał narzucony Polsce traktat mniejszościowy i dopuszczała wszystkich obywateli do władzy publicznej oraz zapowiadała stworzenie

³⁶ *Ibidem*, s. 67.

³⁷ R. Potocki, *op. cit.*, s. 56.

związków autonomicznych o charakterze publiczno-prawnym w obrębie samorządu terytorialnego”³⁸.

W 1918 r. tylko w Małopolsce Wschodniej oficjalnie uznano obecność języka ukraińskiego w życiu publicznym, w przypadku Polesia i Wołynia zaistniały stan tylko formalnie tolerowany. Ostatecznie stan prawny został uregulowany w ustawach kresowych z 31 lipca 1924 r. (Lex Grabski), „Ustawa językowa administracyjna” stanowiła, że język ukraiński można używać wyłącznie na terenach województw lwowskiego, poleskiego, stanisławowskiego, tarnopolskiego i wołyńskiego poza korespondencją z działami infrastruktury telekomunikacyjnej i sektorem transportowym. Na mocy „Ustawy językowej sądowej” dopuszczano posługiwanie się językiem ukraińskim w przypadku prowadzenia rozpraw sądowych, sporządzania zeznań i protokołów z zeznań świadków, wniosków prokuratorskich i podań kierowanych do władz sądowych. Wszystkie sentencje wyroków, orzeczenia, akty oskarżenia na wniosek oskarżonego pochodzenia ukraińskiego były sporządzane w jego języku ojczystym. Mniejszości ukraińskiej przysługiwała możliwość odwoływania się do sądu apelacyjnego z siedzibą w Lublinie, jak również prawo domagania się, by orzeczenia i sentencje Sądu Najwyższego były sporządzane w języku ukraińskim w wypadku, gdy był on instancją od wyroków, które pochodziły z lwowskiego okręgu apelacyjnego³⁹. Największe kontrowersje budziła „Ustawa językowa szkolna”, wprowadzająca zasady utrakwizmu na terenach etnicznie mieszanych. Uznano, że język polski winien być językiem państwowym w korespondencji zewnętrznej i w życiu wewnętrznym, dlatego powinni go znać wszyscy obywatele, natomiast język ukraiński można dopuszczać do sfery publicznej, jeżeli zaistnieje trudność w posługiwaniu się językiem polskim bądź w przypadkach potrzeb duchowych określonych jednostek⁴⁰. Niezbędnym warunkiem korzystania z powyżej omówionych praw językowych była przynależność do mniejszości ukraińskiej i posiadanie obywatelstwa polskiego⁴¹.

Konflikty polsko-ukraińskie w sferze językowej wystąpiły między Kościołem greckokatolickim a władzami państwowymi. Na mocy rozporządzenia metropolity jesienią 1919 r. wprowadzono zasady sporządzenia metryk stanu cywilnego w języku ukraińskim w miejsce dotychczasowej łaciny. Spowodowało to nieprzychylną reakcję władz państwowych. W 1924 r. strona unicka zgodziła się na odstępstwo od tej zasady i dopuściła możliwość używania łaciny na żądanie określonego petenta lub administracji cywilnej. Władze lokalne nakładały na kler grzywny do 3 tysięcy złotych lub areszt do 3 miesięcy, zaś Naczelny Trybunał Administracyjny w wyroku z dnia 28 czerwca 1934 r. orzekł, że duchowni są urzędnikami stanu cywilnego i dlatego obowiązuje ich używanie

³⁸ J. Tomaszewski, *Mniejszości narodowe w prawie polskim 1918-1939*, „Więź”, 1997, nr 2 (460), s. 128.

³⁹ *Ibidem*, s. 144.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 141.

⁴¹ J. Ogonowski, *Uprawnienia językowe mniejszości narodowych w Rzeczypospolitej Polskiej 1918-1939*, Warszawa 2000, s. 40-49.

języka polskiego w korespondencji zewnętrznej. Kościół unicki, powołując się na konkordat (art. XXII) i prawo kanoniczne, twierdził, że zasady prowadzenia ksiąg metrykalnych są sprawą wewnętrzną wspólnoty religijnej. „Wojna o metryki” nie została rozstrzygnięta, ponieważ duchowni nie płacili grzywien, kary aresztu zastępczego były bardziej fikcją niż środkiem przymusu bezpośredniego⁴².

PODSUMOWANIE

W historii stosunków polsko-ukraińskich lata dwudzieste i trzydzieste XX wieku zajmują wyjątkowe miejsce. Sytuacja Ukraińców w Polsce kształtowała się pod wpływem struktury społeczno-zawodowej ludności województw południowo-wschodnich, następstw konfliktów zbrojnych w latach 1918-1929 oraz polityki administracji polskiej. W II Rzeczypospolitej większość Polaków uważała, że niepodległość ojczyzny bez Wołynia, ziem byłego zaboru austriackiego, Lwowa, będącego miastem na stałe związanym z dziejami Polski i jej kulturą, byłaby niepełna. Zbyt słabo uświadamiano sobie konsekwencje faktu, że społeczność ukraińska znalazła się w granicach II Rzeczypospolitej w wyniku wydarzeń wojennych i z tego powodu władza polska jawiła się w jej oczach jako najeźdźca i okupant.

Zachodnio-Ukraińska Republika Ludowa istniała krótko, ale państwo to w ciągu krótkiego okresu stworzyło administrację, armię i podjęło działania na arenie międzynarodowej, zmierzające do akceptacji jego istnienia, nawiązało stosunki gospodarcze z sąsiednimi państwami. Republika przegrała wojnę z Polską, ale nie było to równoznaczne ze zrezygnowaniem z aspiracji niepodległościowych jej działaczy i obywateli, którzy stali się obywatelami II Rzeczypospolitej.

Z chwilą upadku UNR – w wyniku przegranej wojny – niepodległość Galicji Wschodniej nie miała szans. Państwo takie stałoby się łatwym łupem Rosji Sowieckiej, przeżywałoby katastrofę głodową i eksterminację inteligencji na równi z Naddnieprzem.

Polska uzyskała na wschodzie granicę traktowaną jako nienaruszalną, ale zarazem otrzymała kilka milionów nowych obywateli, którzy traktowali ją jako zaborcę. Nie ulega wątpliwości, że II Rzeczypospolita nie wywiązała się z przyjętych wobec Ukraińców zobowiązań: nie zrealizowała szerokiego samorządu, nie uznano praw językowych, nie utworzono uniwersytetu ukraińskiego, a znaczna część Polaków była nastawiona nieprzychylnie do nich i ich aspiracji narodowych. Wynikało to z jednej strony z sytuacji ekonomicznej, słabości państwa, zagrożenia międzynarodowego, a z drugiej – z obawy Polaków o cofanie się i ograniczenie możliwości rozwoju polskości na mieszanym etnicznie obszarze.

⁴² *Ibidem*, s. 199-215.

BIBLIOGRAFIA

- Chałupczak Henryk, Browarek Tomasz. 1998. Mniejszości narodowe w Polsce 1918-1995. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Chojnowski Andrzej. 1979. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1923. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Chojnowski Andrzej. 1997. Ukraina. Warszawa: Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego: Wydawnictwo Trio.
- Eberhardt Piotr. 1994. Przemiany narodowościowe na Ukrainie w XX wieku. Warszawa: Studium Europy Wschodniej i Azji Środkowej.
- Iwanicki Mieczysław. 1993. Ukraińcy, Białorusini, Litwini i Niemcy w Polsce w latach 1918 – 1990. Siedlce: Wyższa Szkoła Rolniczo-Pedagogiczna.
- Jachymek Jan. 1992. Mniejszości narodowe w polskiej myśli politycznej XX wieku. Lublin: Czas.
- Ogonowski Jerzy. 2000. Uprawnienia językowe mniejszości narodowych w Rzeczypospolitej Polskiej 1918-1939. Warszawa Wydawnictwo Sejmowe.
- Papierzyńska-Turek Mirosława. 1979. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922-1926. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Potocki Robert. 1999. Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej (1920-1939). Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej.
- Serednicki Antoni. 2001. Z dziedziny stosunków polsko-ukraińskich. Warszawa: Stowarzyszenie Warszawa-Kijów.
- Tomaszewski Jerzy. 1997. „Mniejszości narodowe w prawie polskim 1918-1939”. *Więź* 2(460) : 123-140.
- Tomaszewski Jerzy. 1985. Ojczyzna nie tylko Polaków: mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918-1939. Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza.
- Torzecki Ryszard. 1989. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-1929. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Żarnowski Janusz. 1973. Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.